

Олена Петасюк,
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ТЕРОРУ В КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ АКЦЕНТІВ СУЧАСНОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Дорога вседозволеності — широка.

а дорога правди — вузька.

(Матвія 7:13, 14)

*«Встановлено безперечні факти, а мотиви, що до них призвели, лежать у
річищі усієї сталінської політики.*

*Тому суд історії не може оголосити іншого вироку
для радянського режиму, крім карної відповідальності.»*

Роберт Конквест, «Жнива скорботи.

Радянська колективізація і голодомор», 1986

Анотація. У статті цілісно та всебічно розглядається теоретичний ґрунт проблеми терору; передусім джерела та наслідки радянського терору. Особлива увага звертається на історико-психологічні риси головних ініціаторів, ідеологів і практиків терору, виносяться уроки для сучасності.

Ключові слова: Радянський терор, масовий терор, державний терор, репресії, більшовизм, тоталітарний психотип.

XXI століття у вербальній площині асоціюється з такими словами як смартфон, ГМО, клонування, 3D-технологія, соцмережі, інформаційна безпека і ...тероризм. Ледь не найбільш вживаний зараз термін – терор – відомий українцям, в першу чергу, із найближчого минулого, тобто із часів встановлення радянської влади. Наше завдання полягає в тому, щоб через

з'ясування теоретичного ґрунту проблеми терору, визначення джерел та наслідків радянського терору, рис тоталітарного психотипу головних ідеологів та практиків насилля, винести (хоча б у межах даної статті) вирок комунізму з боку історика та людини ХХІ століття.

Терор: визначення, об'єкти, види, форми, жертви. Терор (з латини terror – великий страх) – система і методи насильницької (революційної чи псевдореволюційної) боротьби як з представниками влади, так із боку державних органів – проти опозиційних діячів, рухів, певних груп населення [1, с. 3179]. Логічно: індивідуальні революційні елементи не в змозі чинити масовий терор (якщо це не є тоталітарний лідер). Це “прерогатива” держави, якщо її керівник свідомо вибудовує антигуманну концепцію стратегії розвитку суспільства, куди не вписуються певні опозиційні та навіть потенційно опозиційні групи (етнічні, національні, релігійні, політичні, соціальні) і політичні конкуренти. Позичуючи державний терор як геноцид, ми ідентифікуємо ці групи як його об'єкти, а отже жертви (не обмежуємо його визначення тільки релігійними, етнічними, національними, расовими групами).

Тероризм як сукупність дій охоплює широкий спектр насильницьких заходів: від психологічного тиску (психологічний терор), репресій, окремих замахів – до масових розстрілів, депортацій та терору голодом. За І. Винниченком, першим науковим відтворювачем хронології та розмірів примусового переселення громадян радянської України, серед засобів побудови комуністичної утопії головними виступали депортації, заслання, вислання [2, с. 5].

Конвенція ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього була лобійована СРСР, що ускладнювало насамперед визнання голодомору українського населення 1932-1933 років геноцидом [3, с. 7] та і загалом для незаангажованих науковців заважало підвести усю радянську практику масових вбивств власного населення під визначення «державний геноцид». Те, що розпочалося спочатку як агресивна політика до

окремих груп населення («соціальний расизм») розрослося за буквально декілька десятиліть (як пухлина) до розмірів тотального терору всього народу. На хвилі «соціального расизму» вирости перші концтабори у 1918 році [2, с. 7]. До ознак «соціально небезпечної особи» відносили належність до: інтелігенції, дворян, заможних селян та загалом багатих власників, священників, непманів, антирадянські налаштованого студентства, військових, колишніх державних діячів, згодом і самих представників пануючої партії, що провинилися перед можновладцем із певних причин та інших. Там, де режими завуальовано, терор легалізують і він стає інтегральною частиною їх ідеології (наприклад, в СРСР, де відбулася еволюція від червоного терору, організованого В. Леніним, до великого сталінського терору, що обґрунтовувався посиленням класової боротьби по мірі просування радянської країни до соціалізму).

Як такий, тероризм – давнє явище, проте в сучасну цивілізаційну добу людство не тільки його не позбулося, навіть більше – форми терору стали не просто цілеспрямованим засобом політичної боротьби (як функція репресивної влади), а набули більш витончених рис. У Короткому оксфордському політичному словнику 2006 року вживається термін «підтримуваний державою тероризм» для характеристики дій урядів, які полягають у безпосередній організації актів насильства в інших державах або в опосередкованій допомозі виконавцям таких актів. Типовий приклад вже із сучасності: дії гнучкого, «вишуканого» тероризму у вигляді гібридної війни Російської Федерації (яка офіційно засуджує будь-які вияви терору) на сході України. На практиці це явище виступає як своєрідна форма неінтенсивної неоголошеної війни між різними суверенними державами [4, с. 684].

Для нашої невеликої розвідки є принциповими наступні акценти. Ленінсько-сталінська система побудови комунізму були геноцидною за своєю природою, з одного боку. Скреп радянської системи – терор – це, не логіка В. Леніна чи то Й. Сталіна (за висловом Д. Волкогонова) [5], а логіка розвитку системи, яка без політики присилування і страху взагалі не може існувати, де

вартість людського життя і його цінності абсолютно нічого не значать. З іншого боку, із політичних лідерів Леніна та Сталіна ніхто не знімає відповідальності за «злочини злочинів». Не дивлячись на те, що вони є творцями і водночас продуктами даної системи, масові вбивства були тісно пов'язані і з їх специфічною психологією і ментальністю. Звернемо увагу на те, що як тільки у Радянському Союзі припиняється систематичний і масовий терор (зі смертю Сталіна), то радянський лад стала охоплювати системна криза, яка дійшла свого логічного завершення 1991 році. По-перше, помирає носій і конструктор цих ідей, по-друге – масовий терор не буде ефективним, якщо не буде перманентним.

На даний час ми маємо у розпорядженні різні цифри стосовно жертв побудови комунізму як у світі, так і, зокрема, в СРСР. Так, 1968 р. у першому детальному дослідженні сталінського терору (Роберт Конквест (1917-2015), «Великий терор: Сталінські чистки 30-х») подається цифра жертв цих чисток і голоду – 20 млн. людей. Вона фігурує і в «Чорній книзі комунізму» (1997 р.), де наводиться кількість світових жертв комуністичних перетворень. Вона становить 95 млн. людей (Китай – 65 млн., Північна Корея і Камбоджа – по 2 млн., країни Африки – 1,7 млн., Афганістан – 1,5 млн...) [6]. Як бачимо число жертв у кожній країні різне, проте резюме (виходячи із матеріалів дослідження) можна зробити однакове для усіх: там, де комуністичні партії приходять до влади, одразу фабрикуються “вороги народу”, які підлягають знищенню. В зону наукової уваги авторського колективу даної праці (С. Куртуа, Н. Верт, Ж.-Л. Панне, А. Пачковський, Н. Бартошек, Ж.-Л. Марголін) потрапили індивідуальні та масові вбивства, смерті в концтаборах, в результаті голодомору, депортацій та примусових робіт.

На наш погляд, виключною заслугою авторів «Чорної книги» є не тільки те, що вони розпочали відлік «чорної» бухгалтерії жертв комунізму в світі, а те, що в ній проводяться паралелі між комунізмом і нацизмом, і наголошується на актуальності питання офіційного засудження з високої трибуни, як це сталося у випадку із нацизмом, комунізму. В унісон їм

говорить Норман М. Наймарк: «Обидва тоталітарні вбивці – нацистська Німеччина та сталінська Росія – скоїли геноцид, «злочин злочинів» [3, с.107]. А. Трубайчук у дослідженні із красномовною назвою «Брудершафт двох диктаторів» відзначає такі головні спільні риси комуністичної та фашистської диктатур: вождь-диктатор; могутня політична поліція та жандармерія; розгалужена мережа стукачів-наклепників; уніфікація суспільних процесів; недосяжні наднаціональні амбіції; пересічний рівень життя для мас, негамовна корупція у верхах та «неминучий крах в кінці тунелю» [7, с. 125-126]. У цьому сенсі є досить показовими слова із доповіді М. Бухаріна у 1923 році на XII з'їзді РКП (б), які наводить І. Білас у першій книзі свого дослідження «Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико – правовий аналіз»: «Характерним для методів фашистської боротьби є те, що вони більше, ніж будь-яка партія, засвоїли і застосовують на практиці досвід російської революції» [8, с. 11]. Тому А. Гітлер небезпідставно стверджував, що з комуніста завжди може вийти добрий нацист, чого не скажеш про соціал-демократа [7, с. 126].

У Росії зразка 2001 р. тогочасний голова комісії з реабілітації жертв політичних репресій, академік РАН, один із ідеологів перебудови, російський політичний діяч О. Яковлев повідомляв, що в результаті політичних репресій, починаючи з 1917 р. і під час 1941-1945 років в СРСР загинуло приблизно 62 млн. людей, з них — жертвами політичних репресій стало близько 32 млн. [9]. Тільки в Україні терор голодом у 1932-1933 роках призвів до втрати 7-10 млн. сільського населення, а скільки ще загинуло представників творчої та технічної інтелігенції (за результатами політичних судових процесів та окремих судових вироків), за клепами – представників інших верств, зокрема служителів церкви [10]. Невипадково О. Яковлев у передмові до “Чорної книги комунізму” називав більшовизм і фашизм двома боками медалі вселенського зла.

Уроки Леніна. Часто-густо відбуваються дискусії з приводу наслідувальності дій Леніна Сталіним: чи сталінські злочини виходили із

природи більшовизму? Зокрема, англійський вчений Е. Карр протистояв цим твердженням і не виводив сталінізм із доктринальних основ соціалістичної думки. Автор фундаментальної 14-томної праці «Історія Радянської Росії» (яку він писав майже 30 років, виданої до 100-річчя вченого під завісу існування СРСР) не брав до уваги людський фактор історії (якби сказали Ленін та Сталін – людський, витратний матеріал). Він був вражений успіхами радянських перетворень, «генієм» Леніна і не задумувався над їх ціною, а успіхи такою ціною (про яку йшлося вище) досить оманливі і вони гаснуть на тлі мільйонів людських жертв, покладених більшовицькими лідерами на вівтар зміцнення особистої влади та режиму.

Сталін буквально жив у ленінській символічній дійсності, наслідував його, за що від старих більшовиків дістав прізвисько «лівої ноги Леніна» [7, с. 91]. Промови, доповіді, статті Й. Сталіна пересипані ленінськими цитатами на підкріплення своїх думок, рясніють фразами типу «вказівка Леніна», «золоті слова Леніна», «формула Леніна», «з приводу цього Ленін говорив», «Ленін має цілковиту рацію», «звернімось до Леніна» тощо. Зокрема, у праці Сталіна «До питань ленінізму» (1926 р.), у розділі IV «Пролетарська революція і диктатура пролетаріату» йдеться про ленінське визначення ДП як необмежену владу, яка спирається на силу, а не на закон, і що мовляв під час громадянської війни, влада, яка перемогла, може бути тільки диктатурою. Сталін конкретизує цю тезу: насильницька сторона диктатури, що впадає в око під час громадянської війни, не відпадає в період мирного будівництва соціалізму; «Органи придушення, армія та інші організації, необхідні тепер, у момент будівництва ...Без наявності цих органів неможлива хоч трохи забезпечена будівнича робота диктатури». Сталін наголошує на історичній неминучості диктатури, тобто він навіть не розглядає альтернативні шляхи розвитку держави в мирний час [11, с. 93–99].

Коли говориться про «будівничу роботу» диктатури, не можемо не звернути увагу на такий різновид терору як економічний, який фактично

тривав впродовж усього існування радянської влади. Ленін дав такі його зразки як націоналізація, експропріація, воєнний комунізм із картковою системою; Сталін додав до цього переліку згортання непу, кооперативного руху, колективізацію, розкуркулення, голодомор, перманентний дефіцит товарів та продуктів (для простого народу), грошові реформи. Знецінення грошових внесків радянських громадян перед самим розвалом СРСР відноситься до цього явища. Усе це дає підстави говорити про здійснення політики, зокрема перманентного голодомору, який давав змогу більшовикам “дозувати забезпечення продуктами у країні на найнижчому рівні прожиткового мінімуму”. Це був “економічний спосіб” терору з метою залякування, знищення, який не був пов'язаний із великими бюджетними затратами [12, с. 9–10].

У цьому переконуємося також, згадуючи слова Леніна про те, що насильство (терор) — це повітуха старого суспільства, яка скорочує його родові муки (ПЗТ, т. 35, с.86). Або звернемося до матеріалів книги Хомізури Г. “Ленін про терор (цитати без коментарів)”: дійсно, там усе досить красномовно сказано самим Леніним, що коментарі зайві. Чого тільки варта його теза щодо моралі: «Мораль – це те, що слугує руйнуванню старого експлуататорського суспільства» [13]. Таким чином виходить: будь-які насильницькі дії автоматично виправдовують того, хто руйнує суспільство. Вождь пролетаріату започатковував свою нову мораль – досить вигідне прикриття злочинних дій. Жодної *відповідальності* (категорія, яка відображає особливе соціально-правове і моральне ставлення особистості до суспільства, яке характеризується виконанням свого морального боргу та правових норм). Проте, з іншого боку, у ленінських словах і вчинках простежується макіавеллізм, тільки застосований на практиці (між іншим, Сталін також не раз перегортав сторінки книги Н. Макіавеллі «Державець»). Невже “вождь усіх часів і народів” на шляху до влади міг проігнорувати таку зручну «мораль»?

Зовсім не випадково Ленін розпочав державно-будівничу діяльність із

терору. Ще його старший брат організував терористичну фракцію народовольців, здійснив замах на імператора Олександра III, за що його стратили 1887 року. Ленін був глибоко вражений цією подією і визначив для себе (у 17-річному віці!), що не таким шляхом потрібно йти. У контексті розглядуваних подій вимальовується їх зловісний сенс: він пішов більш жахливішим шляхом червоного терору, а не індивідуального. Сталін взяв на озброєння тезу про терор як засіб управління (бо він на власні очі бачив його “ефективність”) і згодом запустив машину систематичних репресій, які дійшли найвищого ступеню державного терору. Відповідно чи був Сталін старанним учнем Леніна – жорстокого кабінетного ката, якого мало хвилювали людські трагедії і страждання? Так. Чи був сталінський геноцид (зверхнасилля) виплодом більшовицького режиму? Так.

Психотип Сталіна як тоталітарного державця. Явище «сталінізм» – це не просто абсолютна концентрація усієї повноти влади в руках однієї особи і здійснюваний нею терор. Ю. Шаповал ще на світанку незалежності нашої держави звернув увагу на те, що сталінізм – це і певна психологія [14, с. 311]. Додамо, не тільки психологія оточення Сталіна та тоталітарних мас, а безпосередньо психологія тієї людини, чиє прізвище дало назву явищу. У контексті нашої проблематики велике значення має саме психологія людини-керманіча, що накладає відбиток на функціонування держави і тому вона несе повну відповідальність за усе, що в ній відбувається. Подекуди лунають голоси: Сталін власноруч не здійснював масові злочини (хоч власноруч підписував терористичні накази на знищення співвітчизників), щодо деяких з них навіть не був обізнаним (тоталітарний лідер, який створив державу тотального контролю, не контролював ситуацію?), і загалом Сталіна створило його середовище, оточення, прислужники усіх гілок влади і здійснювали репресії. Чи можливо уявити преторіанців без римських імператорів, чи існували опричники безвідносно до Грозного, чи постав би репресивний апарат (цивільний і військовий) без Леніна? На думку спадають порівняння Сталіна і виконавців його волі, з одного боку, і Нерона та його

преторіанців, з іншого боку (авторства репресованого історика М. Яворського), за що «преторіанець» О. Шліхтер назвав академіка «фашистом». Один із репресованих українських поетів, який загинув на Соловках, М. Зеров писав 1921 р.: «...З високих хор /Лунає спів туги і безнадії, / Навколо нас – кати і кустодії / Синедріон, і кесар, і претор». Неможливо у світовій історії уявити Голокост без Гітлера, так і масові вбивства в СРСР у 1930-тих роках без Сталіна (за Наймарком).

На сьогодні маємо колосальний масив наявних матеріалів (від спогадів, романів до публіцистики та документів) про особу Сталіна, який дає нам змогу спробувати представити його історично-психологічний портрет, і чому він став тим, ким був. Які викристалізуються його обриси? Ще з юних років Й. Джугашвілі виявляв себе честолюбним та прагматичним хлопчиком, який мав бажання та умів маніпулювати людьми (що потім допомогло йому вистояти у нововізантійських інтригах Кремля). Спочатку захоплювався індивідуальним терором. У нього, як і у Леніна, завжди був потяг до “лівих”, прибічників насильницьких дій. Німецький вчений Й. Баберовські, один із дослідників сталінізму, це пояснює тим, що Сталін виріс в такому оточенні, де насилля конституювало міжособові відносини, культовими фігурами для нього були кримінальні авторитети, які сповідували як принцип самоствердження – насилля. Логічно, що сталінська модель володарювання буде нагадувати мафію: Сталін і люди його свити вийшли із культури насилля; «майже усі діячі більшовицької партії ще з юних років зіштовхнулися із насиллям, а революція та громадянська війна дала їм можливість в повній мірі проявити власні брутальні фантазії» [15, с. 14–191].

Навіть у юні роки Сталін завжди знав, чого прагне. Як мати не наставляла його на шлях священника, це йшло врозріз із його безбожним еством. «Сталіним неможливо стати, не звівши рахунки з Богом» [16, с. 45]. Цілком природно, що він продовжував атеїзацію суспільства, розпочату Леніним, надав їй тотального характеру (при одночасній сакралізації постаті «вождя»). Навіть своє володарювання він розпочав досить знаково, із

урочистого вибуху Храму Христа Спасителя в центрі Москви. Досить показовим у цьому відношенні виступає виділення Н. Вертом такої риси періоду 1929-1930-тих років як демонізм. Останній полягав у тому, що виявлення ворогів народу” (“демонів”) являло собою справжній ритуал вигнання «нечистої сили» і тому легко засвоювався свідомістю простого народу [17, с. 234]. На соціально-психологічному рівні сталінізм апелював до низької політичної культури мас [18, с. 12]. З іншого боку, як відзначають О. Донченко та Ю. Романенко, те сатанинське, що завжди живе у Росії, не є чистим породженням більшовизму [19, с. 316]. Його коріння лежить у поєднанні високої культури та язичницького менталітету, для якого краса, правда та справедливість мають бути принесені на землю мечем. Будучи носієм російсько-імперської ментальності, Сталін не випадково називав терор оголеним мечем пролетаріату, а дослідники сталінізму називають його партійців – орденом меченосців. Отарна деструктивність запанувала в тоталітарно-бюрократичній системі: в ній «ніщо» стає «усім»; кров, пролита заради вдоволення помсти натовпу, стає найкращим підтвердженням слухності колективної думки; в якій сила колективу перемагає розум, а питання істини вирішуються більшістю голосів [19, с. 286].

Зазначають, що Сталін мав неабияку силу волі. Зробимо смисловий наголос на слові ”сила”, тим більше, що сильна людина у російській психокультурі не заангажована моральними тягарями, як для неї. Щодо волі, наведемо слова Св. Августина, які вибрав Р. Лурі епіграфом для свого оригінального роману “Сталін. Автобіографія” (1999 р.): “Зла воля — причина злих діянь, але ніщо не може слугувати причиною злої волі” (тобто її виправданям – О.П.) [16].

Сталін як продукт Російської імперії. На наш погляд, Сталін не відчував себе вільним дитям гір, зростав на окраїні Російської імперії, в маргінальному середовищі та був не позбавлений колоніальних комплексів, які з часом переродилися у комплекси зверхності, ба більше – манію величі. Так само згодом, вже у радянські часи, ніколи не відчував у собі

національного початку, інтернаціонально налаштовані струни його душі репрезентують його як дитя (і водночас творця) вже радянської імперії.

М. Горький пояснював жорстокість російської революції тим, що недавній раб (збірне поняття народних мас) став найрозбещенішим деспотом, як тільки отримав можливість бути владикою свого ближнього. Нам залишилося у спадок одне із найстрашніших наслідків червоного терору – люмпенство – люди, позбавлені реальних прав, приватної власності, релігійної віри, які здатні тільки на критиканство, які забули, що, крім прав у демократичному суспільстві, у них є ще і обов'язки. Виходячи із світового досвіду, усі революційні рухи, в основі яких були тоталітарні прагнення, по суті носили антисоціальний і антирелігійний характер та робили ставку на декласовані елементи без віри у Бога. В цьому сенсі уявляються важливими думки Й. Баберовськи: «Революція дала можливість низам суспільства переміститися із гетто у міські центри, опанувати публічний простір міста і нав'язати «суспільству» власні життєві правила. Революція передала право на виключність народу. Соціальна еліта сприймала усе те, що відбувається, як порушення норм права, для низів же суспільства право тільки зараз і з'явилося». Даний дослідник задається питанням, чому в хаосі після Першої світової війни тільки більшовикам – цим сектантам із екстремістськими поглядами, що об'єдналися у союз заколотників, - вдалося захопити владу та закріпити її за собою? Бо вони, на відміну від інших партій і груп, насилля зробили нормою права [15, с. 29–30]. Відносно Сталіна, «як своєрідна темна шкапинка він вискочив на цю вершину по спинах партолігархів старої генерації, котрі аж ніяк не вбачали в цьому небагатослівному зі східними рисами обличчя й дикунським недорікуватим акцентом грузинського «кінто» рівного собі конкурента, і віддали йому цілком усю партійну владу...» [7, с. 111].

У більшовицькому лексиконі взагалі був відсутній термін “право” як такий. Існувала лише «революційна доцільність». Порушення правових зв'язків у суспільному, громадському і політичному житті фактично

переросло в антиюридичний стан. У політиці такий стан речей призводить не тільки до авантюризму, але й спричинює репресії і терор, що є обов'язковими аспектами формування суспільства безправ'я [8, с. 382–385]. Так стала формуватися радянська цивілізація ненависті і ворожнечі (за Баберовски) на 1/6 території суходолу Землі.

В одному із найперших вітчизняних досліджень про сталінізм, Г. Касьянов та В. Даниленко одразу зробили важливий акцент на тому, що сталінізм був відголоском практики своєрідного розвитку і великодержавних традицій Російської імперії [18, с. 8]. «Напевне було щось в традиціях Великої Росії, що живило більшовизм в більшій мірі, ніж решта ґрунту імперії: кріпосне право, сільська община, самодержавство»; «...імперська свідомість підпитувалась не стільки інтересами держави, - а ще менше народу, скільки жадобою влади: пафосом нерівності, радістю приниження, насильства над слабким. Цей язичницький комплекс для Росії ХІХ ст. означав кричуще протиріччя між політикою держави і заповідями її духовних вождів. Російська література була совістю світу, а держава опудалом для волі народів» [20, с. 322].

З іншого боку, загалом російський екстравертивний психотип завжди виявляв схильність до продукування тоталітарно-уніфікованого світогляду, що виростав із язичницького синкретизму. Напів'язичницька-напівхристиянська психокультура Росії носила у собі і візантійський архетип тотожності істини і влади: тоталітарно-бюрократична влада, апологізуючи себе як носія істини, вела справжню війну з альтернативними носіями. Комуністичний світогляд з його запереченням індивідуальності імпував душі росіянина. Німецький філософ Г. Кайзерлінг якраз у часи існування сталінізму зазначав, що усі російські революціонери від декабристів до більшовиків застосовували насильство проти насильства, міркуючи, що благодать прийде шляхом насильства. «Російське спасіння світу є новим набігом татар... Тут знову Азія стоїть проти Європи» – пророче зазначав він [19, с. 196–274, 282, 284, 291]. Тому мав рацію Й. Баберовски, коли

стверджував, що сталінізм був вкорінений у минулому більше, чим нам може здаватися.

Створювана Сталіним нездорова атмосфера насильницької боротьби із уявними ворогами ще більше загострила такі його риси як підозрілість, скритність, образливість, мстивість і повернулась до свого творця бумерангом у гіпертрофованому вигляді – у вигляді параної, бо людина – бранець власних фобій. Якраз масові вбивства стали найбільш приголомшливим аспектом психопатії тоталітарної політики Сталіна. За Е. Канетті, існує взаємозв'язок «влада-параноія», який вбачає у параноїку точну копію володаря, хіба що параноїк протистоїть вже усьому людству, а тому відсутність успіху на міжнародній арені його мало хвилює. Виходячи із усього вищезазначеного, важко не погодитися із висловом А. Авторханова, що Сталін – чудовисько, яке переважило Левіафан (ворожа Богу істота, яка була втіленням хаосу). «Так ото родить добрі плоди кожне дерево добре, а дерево зле плоди родить лихі» (Матвія 7:17).

Насамкінець хотілося би навести образ імперії Сталіна, який подав І. Буніч у 1992 році: конаючу Російську імперію Сталін добив і перетворив у «труп» (СРСР), яким можна керувати, у «труп», скутий дугами безперервного терору і гальванізуючий за допомогою набору марксистських заклять, що вимовляються цілодобово від народження до смерті кожним індивідумом, якому з якихось причин вдалося уникнути винищення. Енергію керованого «трупу» можна було використовувати як завгодно: на поворот рік проти течії, на електрифікацію країни, на завоювання світу тощо [21, с. 105]. Хто виконував усі ці грандіозні завдання в оновленій типовій східній деспотії, забезпечуючи країну усіма необхідними видами сировини, включаючи навіть золото? Це чотири армії: селян, ув'язнених, «ільних робітників» і армія як така – усі раби приблизно одного рівня [21, с. 146–147]. «В цьому сенсі сталінізм уявляв собою різновид внутрішнього колоніалізму, який експлуатував підданих країни заради досягнення найвищих цілей» [15, с. 122]. Великий людиноненависницький експеримент, ленінсько-

сталінська «селекція» людей радянського типу відкинули радянську країну у своєму розвитку назад на ціле століття.

Подібна державна машина не могла існувати довго, її життя (штучне та безумне) стало красномовним уроком того, до чого призводить аморальність, безвідповідальність, вседозволеність, культ сили, а також пересторогою усім тим, хто бажає знову оживити імперію та повторити цей апокаліптичний сценарій.

Таким чином радянський терор об'єктивно виходив із комуністичної ідеології та практики та суб'єктивно – із світогляду радянських керманців – В. Леніна і Й. Сталіна – самовдоволених, безкарних, не переобтяжених моральними тягарями, хоч вони і претендували на роль «апостолів-месій». Головними рисами їх тоталітарного психотипу виступали культивування грубої сили, макіавеллізм, догматичне мислення, здійснення державного терору. Водночас радянський тоталітарний психотип виростав і формувався із російського імперського ґрунту традицій.

Список використаних джерел та літератури

1. Маркус В. і Р. М. Терор / В. Маркус, М. Р. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. 8. / Гол. ред. В. Кубійович. – Вид-во «Молоде життя», 1976., Репринт. вид. Львів, 2000. – 3199 с.
2. Винниченко І. І. Україна 1920 – 1980-х: депортації, заслання, вислання / І. І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – 126 с.
3. Наймарк Н. Н. Геноциди Сталіна / Н. Н. Наймарк / Пер. з англ. В. Старка. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
4. Карлтон Д. Тероризм / Д. Карлтон // Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с.
5. Останні таємниці більшовицького вождя. Інтерв'ю з Д. Волкогоновим // Україна. Європа. Світ. – 1995. – 12-19 липня.
6. Конквест Р. Большой террор. Книга I, II. [Електронний ресурс] / Р. Конквест. – Режим доступу:

<http://www.ereading.club/book.php?book=125876>; <http://www.ereading.club/book.php?book=128530>; Черная книга коммунизма. Преступления, террор, репрессии. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.ereading.club/book.php?book=1013349>.

7. Трубайчук А. Ф. Брудершафт двох диктаторів / А. Ф. Трубайчук. – К. Асоціація істориків «Істина», 1993. – 336 с.

8. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико – правовий аналіз / І. Г. Білас: У 2 кн. Кн.1. – К: Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.

9. Поликарпов В. Чудовищный «урожай» / В. Поликарпов // Вечерние вести. – 2001. – 20 ноября.

10. «Засвіти свічку» – буклет Українського ін-ту національної пам'яті. – 2007 – 24 листопада; Петасюк І. Голодомор 1932-1933 років в країні мовою документів (типологія, методика підрахунків жертв) / І. Петасюк // Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф., м. Київ, 21-22 березня 2013 р., НАУ – К.: НАУ, 2013. – 174 с.

11. Сталін Й. Питання ленінізму / Й. Сталін. – Видання одинадцяте. – К.: Українське видавництво політичної літератури, 1947. – 516 с.

12. Улянич В. Терор голодом і повстанська боротьба проти геноциду українців у 1921 – 1933 роках / В. Улянич. – К.: МАУП, 2004. – 84 с.

13. Хомізури Г. П. Ленін про терор (цитати без коментарів) [Електронний ресурс] / Г. П. Хомізури. – Режим доступа: <http://scisne.net/a-1487>.

14. Шаповал Ю. І. Україна 20 – 50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю. І. Шаповал. – К.: Наукова думка, 1993. – 349 с.

15. Баберовски Й. Красный террор: История сталинизма / Й. Баберовски / Пер. с нем. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2007. – 278 с.

16. Лури Р. Сталин. Автобиография / Р. Лури. – М.: ИП Богат, 2007. – 304 с.

17. Верт Н. История советского государства. 1900 – 1991 / Н. Верт / Пер. с фр.

- М.: Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. – 480 с.
18. Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20 – 30 роки) / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К.: Наук. думка, 1991. – 96 с.
19. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. Донченко, Ю. Романенко: Монографія. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
20. Темко Г. Д. Третій Рим: імперія проти України. Історико-політичний нарис / Г. Д. Темко. – К.: Міжн. агенція «ВеeZone», 2004. – 352 с.
21. Буніч И. Л. Золото партии: Историческая хроника / И. Л. Буніч. – СПб.: Фирма «Шанс», 1992. – 320 с.

THE PROBLEM OF TERROR IN THE CONTEXT OF PALPITANT ACCENTS OF MODERN CIVILIZATION DEVELOPMENT

Abstract. This article examines the theory of the problem of terror; sources and consequences of The Great Purge. A special attention is given to historical and psychological features of the main ideologists and those who were involved in terror. Author makes urgent conclusions.

Keywords: The Great Terror, mass terror, national terror, repressions, bolshevism, responsibility, totalitarian psychotype.

ПРОБЛЕМА ТЕРРОРА В КОНТЕКСТЕ АКТУАЛЬНЫХ АКЦЕНТОВ СОВРЕМЕННОГО ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье рассматривается теоретический фундамент проблемы террора; источники и последствия советского террора. Особенное внимание уделено историко-психологическим чертам главных идеологов и практиков террора, выносятся уроки для современности.

Ключевые слова: советский террор, массовый террор, государственный террор, большевизм, ответственность, тоталитарный психотип.